

Dolgozatok a filozófia
és a tudományos szocializmus
köréből

III.

Pécs, 1987

JANUS PANNONIUS TUDOMÁNYEGYETEM

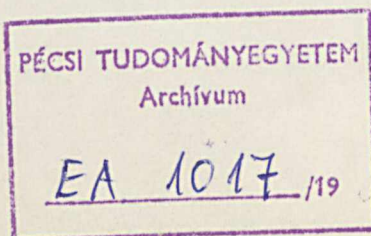
DOLGOZATOK A FILOZÓFIA ÉS A TUDOMÁNYOS
SZOCIALIZMUS KÖRÉBŐL

III.

Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjtemény

I.sz.: ET 2983

Pécs, 1987

Kiadja

A PÉCSI JANUS PANNONIUS TUDOMÁNYEGYETEM

ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KARA

Szerkesztette

Sikfői Tamás

ISSN 0236-7866

Felelős kiadó: Dr. Szotáczy Mihály

Interjudelem: 13,81

Példányszám: 350

88 - 146 PJPTÉ Sokszorosító Műhely

T A R T A L O M

Dr. ANDRÁSSY GYÖRGY:	Marx és a hegeli filozófia /Adalékok a Hegel-hatás kérdéséhez/.....	5
	Tartalmi kivonat angol nyelven.....	56
FÜLÖP MIKLÓS:	Adalékok a romániai magyar kisebbség oktatásügyi hely- zetének néhány kérdéséhez 1918-1940.....	57
	Tartalmi kivonat német nyelven.....	108
Dr. HORVÁTH CSABA:	M.N. Pokrovszkij az orosz történelemről 1917 előtti munkásságában.....	111
	Tartalmi kivonat német nyelven.....	167
VARGA TAMÁS:	A nemzeti problematika Marx és Engels munkásságában kö- zös tevékenységük kezdeté- ig II.	169
	Tartalmi kivonat német nyelven.....	219

INHALTSVERZEICHNIS

Dr. GYÖRGY ANDRÁSSY:	Marx und die Philosophie von Hegel /Beiträge zur Frage der Wirkung von Hegel/.....	5
	Zusammenfassung in englischer Sprache	56
MIKLÓS FÜLÖP:	Beiträge zur Frage der Lage des unterrichtswesens der ungarischen Minderheit in Rumänien 1918-1940.....	57
	Zusammenfassung in deutscher Sprache	108
Dr. CSABA HORVÁTH:	M. N. Pokrowski über die russische Geschichte /in seiner Tätigkeit vor dem Jahre 1917/.....	111
	Zusammenfassung in deutscher Sprache	167
TAMÁS VARGA:	Die Problematik der Nation in den Werken von Marx und Engels bis zu Beginn ihrer gemeinsamen Tätigkeit II.	169
	Zusammenfassung in deutscher Sprache	219

DR. ANDRÁSSY GYÖRGY egyetemi adjunktus

MARX ÉS A HEGELI FILOZÓFIA
/Adalékok a Hegel-hatás kérdéséhez/

Marx tudományos életművének kutatásához szorosan hozzátartozik a Hegel-hatás vizsgálata. A marxista filozófiában ennek jelentőségét a legelősebben Lenin fogalmazta meg. Észrevételei, megjegyzései közül kiemelésre kívánczik az az aforizma, melyet svájci tartózkodása idején, Hegel Logikáját tanulmányozva vetett papírra. Eszerint "Marx 'Tőké'-jét és különösen a 'Tőke' I. fejezetét nem lehet teljesen megérteni, ha nem tanulmányoztuk át és nem értettük meg Hegel egész Logikáját. Következésképpen egy marxista sem értette meg Marxot 1/2 évszázad leforgása alatt!!"^{1/}

Mint ismeretes, később a Szovjetúnióban, majd más szocialista országokban is uralkodóvá vált az a nézet, mely szerint Hegel a feudális reakció ideológusa és a francia forradalom ellenfele volt.^{2/} Ez pedig, mintegy a dolgok logikája szerint, maga után vonta a Marxot ért Hegel-hatás jelentőségének elbagatelizálását. A Hegel-hatás jelentőségét nagyra értékelő nézetek persze ekkor sem tűntek el a marxista, s tágabban, a marxi tradícióhoz valamilyen módon kötődő gondolkodásból, de kétségkívül háttérbe szorultak. E felfogás hívei között találjuk pl. Lukács Györgyöt, mindenek előtt az 1938-ban befejezett "A fiatal Hegel" c. nagy munkájával, és

Herbert Marcuset az 1954-ben publikált "Ész és forradalom" c. könyvével.

A dogmatizmussal való szakítás után új perspektívák nyíltak a Marx-Hegel viszony kutatása és relevanciájának újraértelmezése előtt a szocialista országokban. Ez a folyamat meg is indult, s kétségtelen, hogy a kialakuló új álláspontok jelentős mértékben különböztek a dogmatikus felfogástól.^{3/} A dogmatikus nézet valamiféle tehetetlenségi nyomtérként azonban sokáig továbbélt, és bizonyos nyomokban talán még ma is él egy sajátos óvatosság a kérdés megközelítésében. Egészen más oldalról ugyan, de szintén lassította a Hegel-hatás reális súlyának fölmérését a modern polgári filozófia egyes nagy áramlatainak és gondolkodóinak ún. "metafizika-ellenessége", mely metafizika-ellenesség egyik legfőbb céltáblája éppen a hegeli filozófia volt. Evvel kapcsolatban talán elég a Bécsi Kör filozófiájára utalni, mely - különösen a 60-as és 70-es években - kétségkívül hatást gyakorolt a marxista filozófia fejlődésére.^{4/} Jelentős fejleménynek tekinthető végül az is, hogy a 60-as években, mindenek előtt L. Althusser munkásságával, létrejött a marxi dialektikának egy nagy hatású és kifejezetten Hegel-ellenes interpretációja.^{5/}

Ma, a 80-as évek vége felé elmondható, hogy a Hegel-hatás természetével kapcsolatos vizsgálódások már meglehetősen kiterjedtek. Számos írás foglalkozott és foglalkozik e hatás különféle területeivel, dimenzióival, nemkülönben azokkal a pontokkal, me-

lyek Marxot elválasztják Hegeltől. Ennek ellenére úgy tűnik, elég távol vagyunk még az itt fölmerülő kérdések végleges és teljes megoldásától.

A jelen írás egyfelől arra vállalkozik, hogy megjelölje és elkülönítse a Hegel-hatás főbb területeit illetve típusait. Másfelől kísérletet tesz a Marx és Hegel közötti párhuzamok egyes típusain belül eddig még nem vizsgált rokonvonások feltárására.

I.

A Hegel-hatás néhány aktuális kérdése

1/ A probléma és a probléma eredete

A kérdéseket, melyek a Hegel-hatás terén napjainkban előttünk állnak, talán jelenlegi tudásunk szerkezete felől lehet a legegyszerűbben megközelíteni. A magam részéről úgy vélem, hogy egyszerre tudunk sokat és keveset a hatásról. Sokat tudunk annyiban, hogy - mindenek előtt Marx közlései és nyilatkozatai nyomán - ismerjük a hatás, sőt azon túl az egész Marx-Hegel viszony lényegét. Ezt röviden úgy lehet megfogalmazni, hogy Marx egyfelől radikálisan szakított Hegel idealizmusával, másfelől azonban - materialista alapra helyezve - átvette, továbbvitte a hegeli dialektikát. Keveset tudunk annyiban, hogy egyfelől bizonyos értelemben egyoldalúak, s ennek megfelelően egyes területeken meglehetősen korlátozottak az ismereteink a hatás konkrét mibenlétéről, másfelől viszont azokon a

területeken, ahol bőséges irodalom elemzi a kérdést, ott rendkívül sokféle, s nem egy tekintetben egymásnak ellentmondó nézettel találkozunk. Absztrakt lényegismeretünk mögött tehát sok tekintetben még hiányos, hézagos a konkrét összefüggések szövedékeinek ismerete.

Az absztrakt lényegismeret szintjén a téma irodalma egységesnek tekinthető. Így ha a kérdést akként formulázzuk, hogy mit vesz át, mit öriz meg Marx a hegeli filozófiából, szinte egyöntetűen a jól ismert válaszelomeket regisztrálhatjuk: "a dialektikát", a dialektika "racionális magvát", "a dialektikus módszert", "a dialektika általános mozgási formáit", stb. Abban már többé-kevésbé eltérők a vélemények, hogy konkrétan mit kell érteni a dialektikán, hogy mi képezi a dialektika racionális magvát, hogy mit jelent közelebbről a dialektikus módszer, hogy melyek a dialektika általános mozgási formái, stb. Kifejezetten hiányossá, töredékessé kezd azonban válni a kép, ha a kérdést úgy tesszük fel, hogy konkrétan hol és milyen formában láthatók viszont mindezek az átvett elemek, továbbvitt mozzanatok magában a marxi életműben, hogy melyek azok a pontok, ahol Marx fejtegetései, pozitív elemzései mögött felsejlenek a hegeli filozófia körvonalai. Erre vonatkozóan ismert egy sor egyedi, többnyire elszigetelt példa /ilyen a mennyiségi változások minőségi változásba való átcsapása a pénzfelhalmozásnál stb./ és néhány, elméleti szempontból jelentősebb összefüggés - pl. a

marxi és a hegeli munkafelfogás között. Az összkép így kétségkívül töredékes.

A Hegel-hatásra vonatkozó ismereteink vázolt szerkezeti sajátosságainak okait nézetem szerint elsősorban ismereteink forrásvidékén kell keresnünk. Ismereteink legfontosabb forrásait közismerten Marxnak a tárgykörben tett megjegyzései, észrevételei, Hegel-kommentárjai képezik. Az is köztudott, hogy éles Hegel-kritikája mellett Marx mindvégig hangsúlyozta szoros kapcsolódását, kötődését a hegeli filozófiához, anélkül azonban, hogy konkrétan és részletesen megjelölte volna azokat a pontokat, ahol és amiben követi Hegelt, anélkül, hogy bővebben kifejtette volna elmélete és a hegeli filozófia rokonvonásait.

Eleinte - mint 1859-es visszaemlékezésében írja^{6/} - a rá zuduló "kétségek" közepette s egyzersmind inspiráló hatására az foglalkoztatta, ami a hegeli filozófiában problematikus, ami nem adott számára kielégítő magyarázatot. Így született meg a hegeli jogfilozófia kritikája 1843-ban. Vizsgálata - mint ugyanott olvashatjuk - végső soron a történelem materialista felfogásába torkollott, ami figyelmét Hegeltől az anyagi életviszonyok, a polgári társadalom "anatómiáját" tárgyaló politikai gazdaságtan felé fordította. Mindez persze egyáltalán nem jelentette Hegel teljes megtagadását. Elég, ha a Jogfilozófia kritikájának Hegelt méltató passzusain kívül az alig egy évvel később keletkezett Gazdasági-filozófiai kéziratok

Előszavára utalunk, ahol Marx Hegel Fenomenológiáját és Logikáját mint olyan műveket említi, melyekben "valóságos elméleti forradalom foglaltatik".

Ilyenformán bár kétségkívül létezik, de nagyjából homályban marad, rejtve marad az a dimenzió, ahol Marx változatlanul Hegelhez kapcsolódik. S rejtve marad ez a dimenzió a későbbiekben is, minthogy Marx egyre inkább elmélyül a politikai gazdaságtan tanulmányozásában és bírálatában. Nem változtat ezen az sem, hogy a politikai gazdaságtan képviselőivel folytatott polémijában - különösen ami e gazdaságtan történetiellen beállítottóságát illeti - nem kis részben Hegelre, Hegel történetiség- és fejlődéskoncepciójára támaszkodik.

Időközben egyre inkább kirajzolódnak Marx saját politikai gazdaságtanának és történelemelméletének körvonalai, egyre határozottabb, egyre markánsabb alakot ölt, s részleteiben is mind jobban megformálódik Marx pozitív elmélete. Ennek során ismét felszínre kerül a Hegel-kérdés, mindennek előtt a Grundrisse Bevezetésének a politikai gazdaságtan módszerét taglaló nevezetes fejtegetéseiben. Ez az elemzés, a benne található Hegel-kritika ellenére ismét nyilvánvalóvá teszi, hogy Marx munkásságát továbbra is mélyen befolyásolja a hegeli filozófia. Másfelől viszont a módszer néhány elemén túl itt sem kapunk konkrét és részletes felvilágosítást a kapcsolódási pontokról.

Közismert az a tény is, hogy A tőke előmunkálatai során egy véletlen körülménynek köszönhetően, Marx újra "átlapozta" Hegel Logikáját, s hogy ez az átlapozás nagy szolgálatot tett neki a feldolgozás módszerében. A problémát természetesen érinti A tőke is. Az első kötet második kiadásához irt hires Utószóban pl. azt olvashatjuk, hogy A tőke megírása idején, a Hegelt semmibe vevő német "epigonsereggel" szembeszállva Marx egyenesen Hegel tanítványának vallotta magát. Emellett A tőkéből, s a késői írásokból is hiányzik a Hegelhez való viszony, s ezen belül az összekötő elemek behatóbb tárgyalása.

Nem érdektelen itt megemlíteni, hogy maga Marx is érezte, látta, hogy a félreértések eloszlátása végett szükséges lenne egy önálló elemzésben kifejtteni a hegeli dialektika "racionális magvát", s ezzel egyszersmind részletesebben is meghatározni a hegeli filozófiához való viszonyát. Erre utal egyik Engelshez irt levele, melyben közli, hogy nagy kedve lenne "a közönséges emberi értelem számára hozzáférhetővé tenni azt, ami a Hegel által felfedezett, de ugyanakkor misztifikált módszerben racionális".^{7/} Erre azonban - mint tudjuk - végül is nem került sor.

Az említett körülmények arra utalnak, hogy csaknem lehetetlen kizárólag Marx Hegel-kommentárjaira, alkalmi megnyilatkozásaira, futó megjegyzéseire, utalásaira, Hegel-kritikáira támaszkodva teljes képet alkotni a hegeli filozófia marxi a-

daptációjáról. Ugy tűnik, hogy a marxi reflexiók gondos tanulmányozásán túl a feladat megkívánja az egyéb megközelítési módok számbavételét is. A kínálkozó lehetőségek közül csak egyet emelek ki: magának a pozitív marxi elméletnek a hegeli filozófiával való egybevetését, a marxi és a hegeli életmű közvetlen összehasonlítását, összehasonlító elemzését.

A kérdés ilyen irányu megközelítésének vannak már bizonyos hagyományai. Az elemzésnek ez a módja már Engels munkásságában megfigyelhető. Mindenek előtt Marx Zur Kritik-jéről írt híres recenziójára^{8/} utalnék, ahol fény derül a marxi politikai gazdaságtan és a hegeli filozófia néhány lényeges analógiájára. Különösen nagy jelentőséget tulajdonított a marxi és a hegeli életmű közvetlen összehasonlításának Lenin. A többi között jól példázza ezt a korábban már említett aforizmája és az a tény, hogy erőteljesen szorgalmazta a "hegeli dialektika materialista baráti körének"^{9/} megalakítását. Az összehasonlító elemzés alkalmazása megfigyelhető napjaink és a közelmúlt hazai irodalmában is.^{10/} A lehetőségeket azonban e téren még távolról sem meritettük ki.

2/ Elmélet és módszer

A marxi életmű és a hegeli filozófia szövevényes kapcsolatrendszerében a hasonlóságok és a különbségek több típusa különíthető el. Ami a különbségeket illeti, ezek Lukács József tipológiá-

ja szerint részint világnézeti, részint elméleti, részint módszertani jellegűek.^{11/} A Marx és Hegel közötti világnézeti ellentétnek, materializmus és idealizmus ellentétének természetesen megvannak a következményei mind az elmélet, mind a módszer terén. Ezen túlmenően azonban vannak - nézetem szerint elsősorban az elmélet vonalán - olyan különbségek is, melyek nem vezethetők vissza a világnézeti ellentétre. Éppen ezért indokoltnak látszik a világnézeti ellentét, illetve a világnézeti alapú különbségek mellett külön kezelni a speciálisan elméleti és módszertani jellegű különbségeket.

Véleményem szerint lehetséges és szükséges a tipizálás a Marx-Hegel viszony analógia-oldalán is. A magam részéről úgy vélem, hogy a hegeli filozófiának a marxi életműre gyakorolt hatása részint módszertani, részint elméleti jellegű. Ennek megfelelően a továbbiakban külön tárgyalom a módszer és az elmélet analógiáit, a két szféra sajátos kérdéseit.

Hogy a módszer vonalán Marx szorosan kapcsolódott Hegelhez az köztudott. Erre vonatkozó elemzései, megjegyzései, állásfoglalásai efelől nem hagynak kétséget. A módszer analógiáinak kutatásához ezek a marxi elemzések, utalások nyújtják - természetesen a megfelelő hegeli fejtegetésekkel "egybeolvasva" - a legfontosabb tájékoztatósi pontokat. Marx metodológiai elemzései, Hegellel kapcsolatos megjegyzései ugyanakkor felvetnek bizo-

nyos értelmezési problémákat, s köztük olyanokat is, melyek aligha tisztázhatók az említett marxi fejtegetések alapján. Ilyen nehézségeket látok pl. a történeti és a logikai egységével kapcsolatban. Ezen a ponton felmerül az igény valamilyen alternatív megközelítés vagy megközelítések iránt. Ugy gondolom e téren nagy lehetőségek nyílnak a korábban már említett összehasonlító elemzés számára. Az ilyen természetű vizsgálódások feltárhatják, hogy konkrétan hol és konkrétan hogyan működik ez vagy az a módszertani elv magában a marxi elméletben.

A módszer működés közbeni megfigyelésének ez a programja az irodalomban rendszerint "A tőke logikájával" kapcsolatban fogalmazódik meg.^{12/} Véleményem szerint az ilyen jellegű kutatások kiterjeszthetők más Marx-művekre is. A "kifejtés", az "előadás" módjának bizonyos elemei, nyomai ugyanis egyértelműen megjelennek már a "kutatás" fázisában keletkezett művekben, A tőke nagyszabásu előmunkálataiban. Ennek a körülménynek különösen azokon a területeken nő meg a jelentősége, ahol Marxnak nem állt módjában "nyersfogalmazványait" publikálásra kész formába önteni.

A módszer működés közbeni vizsgálata természetesen nem képzelhető el a marxi /és esetenként a hegeli/ elmélet olykor egészen a részletekbe menő interpretációja nélkül. Ilyenformán az elmélet kifejtési módjának, sajátos logikájának működés közbeni megismerése - a kifejezetten metodo-

lógiai-tudományelméleti tanulságokon, a felszínre kerülő Marx-Hegel-analógiákon túl - hozzájárulhat magának a marxi elméletnek a teljesebb megértéséhez is.

A marxi életmű és a hegeli filozófia elméleti analógiáinak elkülönítése némi magyarázatot igényel. Véleményem szerint a Hegel-hatás kutatását ez az elkülönítés több szempontból is megkönnyítheti, kiküszöbölhet bizonyos logikai problémákat stb. Emellett az elkülönítésnek fennállnak mind a ténybeli, mind az elméleti feltételei.

Tény az, hogy számos elméleti jellegű analógiát ismerünk már Marx és Hegel filozófiai-tudományos munkássága között. Megfigyelhetők bizonyos hasonlóságok munkafelfogásukban, a keleti és az antik társadalmi formák elméleti feldolgozásában stb. Logikai-elméleti oldalról mindenek előtt arra utalnék, hogy elmélet és módszer sajátos egységet alkotnak mind Hegel, mind Marx felfogásában. Ennek fényében legalábbis furcsa lenne, ha az analógiák kizárólag a módszer szférájára korlátozódnának. Másfelől természetes, hogy az egységből adódóan az elmélet és a módszer analógiáinak vannak érintkezési pontjai, határesetei stb. Mindez azonban "nem szünteti meg a reális különbséget".

Az elméleti és a módszertani analógiák elkülönítésével kapcsolatban felmerül a dialektika természetének kérdése is. Napjainkban már uralkodónak tekinthető az az interpretáció, miszerint a dialektika nemcsak módszer, hanem elmélet is. Ha

viszont a Marx által átvett és materialista alapra helyezett hegeli dialektika nemcsak módszer, hanem elmélet is, akkor ennek a kettősségnek szükségképpen meg kell jelennie a marxi életmű és a hegeli filozófia analógiáiban is.

A fentieket megerősíti, hogy a hegeli dialektikára vonatkozó marxi értékelések, állásfoglalások között találni olyanokat is, melyekben a dialektika terminus nem annyira a dialektikus módszerre, mint inkább a dialektika elméletére utal. Ezek közé tartozik véleményem szerint A tőke alábbi megállapítása is: "A misztifikáció, amelyet a dialektika Hegelnél elszenved, mit sem változtat azon, hogy ő volt az első, aki általános mozgási formáit átfogóan és tudatosan ábrázolta."^{13/}

Kétségtelen ugyanakkor, hogy az elmélet vonalán nem áll rendelkezésre az analógiák olyan jellegű marxi megvilágítása, mint a módszer esetében. Az elmélet síkján Marx megjegyzései, utalásai elszórtabbak, rejtettebbek és rendszerint csak részletkérdésekben nyújtanak felvilágosítást a marxi és a hegeli elmélet rokonvonásairól. Ez természetesen megnehezíti a vizsgálódásokat. Ilyen körülmények között számottevően megnő a marxi és a hegeli elmélet közvetlen egybevetésének, összehasonlító elemzésének jelentősége.

II.

Metodológiai-Tudományfilozófiai összefüggések

1/ A fogalmi megismerés mint tudományos cél

Van egy köznapi német szó, mely rendre felbukkan Marx metodológiai szempontból kulcsfontosságú fejtegetéseiben. Ez a szó a 'Begreifen', melyet elismerésre méltó következetességgel 'fogalmi megragadás'-nak fordítottak a magyar nyelvű Marx-kiadásokban. A következőkben arra szeretnék rámutatni, hogy ez a bizonyos fogalmi megragadás az eddiginél sokkal nagyobb figyelmet érdemelne a Marx kutatásban is, mivel különleges szerepet játszik Marx tudományfelfogásában.

1843-ban, a hegeli jogfilozófia kritikai felülvizsgálata során Marx megfogalmazott egy tudományos célt a maga számára. Ez a cél "a sajátos tárgy sajátos logikájának" feltárása volt. A sajátos tárgy sajátos logikájának feltárása azonban, s ez az, amire fel kell figyelniünk, egybeesik a sajátos tárgy "fogalmi megragadásával".^{14/}

Egy évvel később, már Párizsban, Marx hozzáfog a nemzetgazdaságtan bírálatahoz. A Gazdasági-filozófiai kéziratokban meg is indokolja ennek szükségességét. Az ok: a nemzetgazdaságtan "nem ragadja meg fogalmilag" tárgyát. Ennek megfelelően Marx pozitív nemzetgazdaságtani programja: a tárgyban értelmezett gazdaságtani tárgy "fogalmi megragadása".^{15/}

1857-58-ban elkészül a Grundrisse. Ennek be-

vezetésében Marx viszonylag részletesen tárgyalja a politikai gazdaságtan általa helyesnek tekintett módszerét. S itt ismét fel kell figyelniünk arra, hogy a tudományos cél, azaz a konkrét szellemi újraalkotása, azonos a konkrét "fogalmi megragadásával".^{16/}

Nem hiányzik a probléma A tőkéből sem. A III. könyvben, ahol már messze bent járunk A tőke elméleti épületében, Marx visszaütal tudományos vállalkozásának céljára, a tárgy, jelen esetben a pénz "fogalmi kifejtésére".^{17/}

A politikai gazdaságtan bírálata, s egyben új módon való kifejtése, bármily fontos és bármily nagy feladat volt is, csak egy részét képezte Marx tudományos munkásságának. A nemzetgazdaságtani problematika fogalmi kifejtése kezdettől fogva beágyazódott egy jóval átfogóbb elmélet kereteibe, s mindvégig e nagy elmélet része maradt.

Nagyon jól megfigyelhető ez az 1844-es Kéziratokban, ahol a szűkebben vett nemzetgazdaságtani problémák tárgyalása szemlátomást össze van kötve az emberi lényeg, az elidegenülés stb. kérdéscinek elemzésével. A nemzetgazdaságtani összefüggések mintegy integrálódnak, beépülnek egy nagyobb, átfogóbb elméletbe. Ez az átfogóbb elmélet ugyan nincs részletesen kidolgozva, de alapgondolatai határozottak és világossak. Ezt a felfogást Marx ekkoriban "végigvitt naturalizmusnak" nevezte és igen nagyra értékelte. Ahogy írta, csak ez a nézet képes "a világtörténet aktusát fogalmilag megra-

gadni".^{18/}

Mint látjuk, a fogalmi megragadás egy sajátos tudományelméleti célt, egy tudományos programot jelentett Marx számára. Egy olyan programot, melyhez, úgy tűnik, élete végéig tartotta magát.

Ezek után természetesen fölmerül a kérdés, hogy tulajdonképpen mit is jelent közelebbről ez a bizonyos fogalmi megragadás. A válasz nem könnyű, mert Marx sehol sem fejtette ki bővebben e fogalmi megragadás természetét. Ennek ellenére azt lehet mondani, hogy a rekonstrukció feltételei adottak.

Először: Igaz ugyan, hogy Marx nem világította meg részleteiben a fogalmi megragadás természetét, erre vonatkozó elemzései mégis a legfontosabb támpontokat képezik a rekonstrukcióhoz.

Másodszor: A fogalmi megragadásnak mint tudományos programnak a léte azt jelenti, hogy Marx intellektuális életműve valamiképpen e program körül bontakozott ki, s lett azzá, ami. Ezzel azonban adott a lehetőség ahhoz, hogy az életművet megvizsgáljuk a program fényében, s fordítva. A program tudományelméleti szempontból mintegy átvilágítja az életművet, miközben az életmű maga is hozzásegíthet a program természetének teljesebb megismeréséhez.

Harmadszor: A fogalmi megragadás koncepciója eredetileg nem Marxtól, hanem Hegeltől származik. "A filozófia célja az igazság gondolkodó, fogalmi megragadása".^{19/} Marx, aki még A tőke megírása idején is nyíltan Hegel "tanítványának" vallotta

magát, természetesen nagyon jól tudta ezt. Éppigy tudatos volt részéről a koncepció materialista alapra helyezése, és demisztifikálása. Mindenesetre a fogalmi megragadás természetének feltárásához jelentős segítséget nyújthat Hegel és Marx munkásságának összehasonlító vizsgálata is.

Nyilvánvaló, hogy a rekonstrukció ezen utjait ebben az írásban nem lehet végigjárni. A következőkben csupán véleményem rövid összegzésére vállalkozhatom.

A fogalmi megragadás tárgya, ahogy én látom, mindig valamilyen szerves egész, egy totalitás, egy rendszer a maga különböző fejlődési szakaszaiban. Ilyen egy adott kor jogrendje, gazdasági élete, az emberi társadalom egészének vagy bizonyos alrendszerének, pl. művészetének története.

A fogalmi megragadás természetét véleményem szerint két oldalról lehet kibontani. Egyfelől fogalom és fogalom dimenziójában, másfelől fogalom és realitás dimenziójában.

Egy tárgyat akkor ismerünk meg fogalmilag, ha feltárjuk sajátos logikáját és ebben a sajátos logikájában mutatjuk be. Ez csak úgy lehetséges, ha először beható vizsgálódás és részletes elemzés révén fölleljük az adott tárgy legegyszerűbb vonásait, elvont, meghatározó mozzanatait. Ezek a mozzanatok alkotják a fogalmi megismerés tulajdonképeni kiindulópontjait.

1/ A megismerés a tárgy elvont, egyszerű, meghatározó mozzanataiból indul ki, és a konkrét, az

összetett, a meghatározott irányába mozog. Eredményként megkapjuk a konkrét tárgyat a maga sajátos logikájában. Ezt az eredményt, a sajátos logikájában gondolatilag reprodukált tárgyat nevezzük a tárgy fogalmának. Ez a fogalom tehát voltaképpen állítások sokaságából egy sajátos logika szerint fölépülő tudás, elmélet. A konkrét tárgy konkrét fogalma, mint a fogalmi megragadás végterméke.

A fogalmi megragadás kiindulópontjai, mint láttuk, a tárgy végső meghatározó mozzanatai. Ezek alkotják a tárgy elvont fogalmát. Azt a fogalmat, amelybe a konkrét fogalom minden eleme természetesen, minden erőszakoltság nélkül integrálódni fog. A fogalmi megragadás ilyenformán az elvont fogalomból indul ki és végeredményben a konkrét fogalomhoz érkezik el.

2/ Ebben az összefüggésben a fogalmi megragadás úgy jellemezhető, hogy az a tárgy létmódjának változásait követi nyomon. Azokat a változásokat, melyek során a tárgy egzisztenciája, realitása, létezési módja, meghatározott fejlődési fokokon át, végülis fölemelkedik önmaga fogalmához. Fogalom és realitás e sajátos viszonya - amint arra Hegel rámutatott - "részben már a mindennapi nyelvhasználatban is megtalálható. Így beszélünk pl. igaz barátról, s rajta olyan barátot értünk, akinek cselekvésmódja megfelel a barátság fogalmának."^{20/} Hegel erre a gondolatra építette fel igazságelméletét is.^{21/} Marx esetében, úgy vélem, e logikán nyugszik az emberi társadalom előtörténetének és

valódi történetének megkülönböztetése. De így közeledik Marx a pénz evolúciójához is. Szerinte a pénz csak mint világpénz érkezik el fejlődésének ama fokára, ahol "létezési módja megfelel fogalmának".^{22/}

2/ A tudományos cél és a társadalom szerkezete

Az előző pontban kísérletet tettünk Marx és Hegel tudományos programjának fölvezetésére. Most arra kell rámutatnunk, hogy Hegel egy nagy horde-rejű gondolat felvezetésével más oldalról is megvilágítja a "filozófiai világtörténet" feladatát. A Filozófiatörténet egy nevezetes helyéről van szó:

"Nemcsak általában eljön a filozófálás kora, hanem valamely népben egy meghatározott filozófia jelentkezik, s a gondolat álláspontjának ez a meghatározottsága ugyanaz, amely áthatja a népszellemnek minden más történeti oldalát, a legbensőben összefügg velük és alapjukat alkotja. Egy filozófia meghatározott alakja tehát egyidejű ama népek meghatározott alakjával, amelyek körében fellép, alkotmányukkal és kormányformájukkal, erkölcsiségükkel, társadalmi életükkel, ügyességeikkel, szokásaikkal és kényelmükkel, a művészetben és tudományban végzett kísérleteikkel és munkáikkal, vallásaikkal, hadi szerencsésükkel és külső viszonyukkal általában, - azoknak az államoknak bukásával, amelyben ez a meghatározott elv érvényesült, s azoknak az új államoknak keletkezésé-

vel és felemelkedésével, amelyekben egy magasabb elv létrejön és fejlődik. A szellem az öntudat általa elért meghatározott fokának elvét mindenkor sokoldalúságának egész gazdagságában kidolgozta és terjesztette. Egy népnek ez a gazdag szelleme organizáció... A politikai történetnek, alkotmányoknak, művészetnek, vallásnak a filozófiához való viszonya ezért nem az, hogy okai a filozófiának, vagy megfordítva, hogy a filozófia szolgál nekik alapul; hanem, hogy valamennyinek együtt egy és ugyanaz a közös gyökere van, - a kor szelleme. Egy meghatározott lényeg, jelleg hat át valamennyi oldalt s jelenik meg a politikában és a többiben mint különböző elemekben; egy állapot ez, amely minden részében összefügg magában s amelynek különböző oldalai, bármilyen sokfélének és véletlennek tünnek is fel, s bármennyire ellentmondók is látszólag, semmi az alaptól különemüt nem tartalmaznak. Ez a meghatározott fok egy előzőből eredt. Annak felmutatása azonban, hogy egy kor szelleme hogyan fejezi ki egész valóságát és ennek sorsát a maga elve szerint, ennek az egész építménynek fogalmakban való ábrázolása... ez tárgya volna a filozófiai világtörténetnek általában".^{23/}

Nem valószínű, hogy Marx közvetlenül felhasználta volna ezt a hegeli fejtegetést "A politikai gazdaságtan bírálatához" c. műve előszavának megírása során. Nyilvánvaló azonban, hogy ez Előszó, melyben Marx tanulmányainak vezérfonalát összegez-

te, több vonatkozásban is emlékeztet erre a hegeli elemzésre.

A mély gondolati affinitás terminológiailag is kifejeződik. Hegel és Marx egyaránt egy fejlődéstörténeti rendszerről, egésről beszél, melynek meghatározott alapja van; ez az alap fogja össze rendszerré a különböző elemeket. A rendszer elemei, alakzatai Hegelnél építményt képeznek, Marxnál ez az un. felépítmény.

Azonnal kitapintható a két felfogás világnézeti ellentéte is. Az alap Hegelnél "a kor szelleme", Marxnál "a termelési viszonyok összessége". Így a marxi összegzés, bizonyos vonatkozásaiban kétséggkívül Hegel dialektikus történetfelfogásának materialista "megfordítását", "talpraállítását" nyújtja. Tág tere nyílik itt az összehasonlító elemzésnek, az elméleti összefüggések, rokonvonások és különbségek, s az egyes konkrét megoldások vizsgálatának. Az alábbiakban három ilyen pontot emelek ki.

Az alap hegeli és marxi felfogása - a világnézeti ellentét mellett - konkrét koncepcionális, elméleti hasonlóságokat mutat. Ez mindenek előtt abban jut kifejezésre, hogy a hegeli alapot Marxnál nem általában a termelési viszonyok összessége váltja fel: "Életük társadalmi termelésében az emberek meghatározott, szükségszerű, akaratuktól független viszonyokba lépnek, termelési viszonyokba, amelyek anyagi termelőerőik meghatározott fejlődési fokának felelnek meg. E termelési viszonyok

- kiem. A.Gy. - összessége alkotja a társadalom gazdasági szerkezetét", "gazdasági alapzatát".^{24/} A marxi alap tehát egy meghatározott fejlődéstörténeti korszak termelési viszonyainak összességével azonos. Így az alap Hegelnél "a kor szelleme", Marxnál pedig - Hegel kifejezésével élve - "a kor termelési viszonyainak összessége". Ezen túlmenően, ha ismét visszatérünk az idézett hegeli szöveghez, azt látjuk, hogy a kor szelleme egy konkrét fejlődéstörténeti meghatározottság hordozójaként alap, mely fejlődéstörténeti meghatározottság kifejezi a szellem fejlődéstörténeti pozícióját. Marxnál hasonlóan: a kor termelési viszonyainak összessége mint alap egy konkrét fejlődéstörténeti sajátosság, meghatározottság, fejlődéstörténeti pozíció hordozója, s elsősorban mint ilyen áll determináns viszonyban az egész óriási felépítménnyel.

Figyelemre méltó átfedések vannak a hegeli építmény és a marxi felépítmény elemei között is. Marx jogi és politikai felépítményről beszél, Hegel a politikát, a politikai történetet, az alkotmányt és a kormányformát említi. Marx a jogi, a politikai, a vallási, a művészi és a filozófiai formákat sorolja az ideológiai formák közé. Ezek közül Hegel a vallást, a művészetet és a filozófiát nevezi meg, ezenfelül olyan formákat is felvesz, amelyek Marxnál nem szerepelnek /erkölcsiség, ügyességek, szokások, kényelem, tudomány, külső viszonyok/. Végül, Marx, a politikai és szellemi életfolyamat mellett szól a társadalmi életfo-

lyamatról is. Hegel a társadalmi élet kifejezést használja.

Hegel fejtegetésének végkicsengése a "filozófiai világtörténetnek" egy grandiózus programja: ennek a meghatározott fejlődési fokon álló egésznek, rendszernek olyan ábrázolása, mely a rendszer, az építmény egyes elemeit alapjukkal való összefüggésükben bontja ki. Hegel nem mondja ki, de felfogásából egyértelműen következik, hogy ez a feladat a történelmi fejlődési folyamat minden szakaszában fölmerül, mint ahogy további feladat az egész történelmi folyamatnak, a rendszerek mozgásának és átalakulásának ábrázolása is. Ez azonban már egybeesik a mozzanati teljességében felfogott világtörténelem fogalmi megragadásának programjával.

Az Előszóban Marx az egyes forradalmasodási korszakok tudatával kapcsolatban ad programot. Ezt a konfliktussal terhes tudatot az anyagi élet elmentmondásaiból, a társadalmi termelőerők és termelési viszonyok között meglevő konfliktusból kell megmagyarázni. Ugy tűnik azonban, hogy az Előszóban körvonalazott felfogásból alap és felépítmény dimenziójában ennél több is következik. E felfogás szinte implikálja a termelőerők meghatározott fejlettségi fokára épülő fejlődéstörténeti rendszerek, társadalomalakulatok olyan tárgyalását, mely az egyes társadalomalakulatok elemeit, felépítményük különböző formáit alapjukkal való összefüggésükben ábrázolja, majd kifejti az így ábrázolt egyes társadalomalakulatoknak a termelőerők fejlődésén nyug-

vó történelmi egymásra következését. Ezzel természetesen itt is visszajutunk az egész gazdaságában felfogott történelem fogalmi megragadásának feladatához.

Marx filozófiai-tudományos életműve töredékes, befejezetlen. Különösen annak látszik akkor, ha a benne megfogalmazódott vagy belőle következő programok fényében tekintünk rá. Joggal írta Marx-ról Engels, hogy "bármennyit alkotott is, még jóval többet befejezetlenül hagyott hátra".^{25/}

3/ Hegel pánlogizmusa és ennek marxi elutasítása

Hegel grandiózus filozófiai rendszere voltaképpen a világegyetem, az univerzum egy sajátos filozófiai rekonstrukcióját nyújtja. A rendszer kitüntetett helyzetű eleme a Logika. A Logika a rendszer metafizikája s egyuttal általános fejlődélmélete. E státuszában a Logika az univerzum történetének első, metafizikai stádiumát tárgyalja, mely a belőle egy bizonyos ponton kibontakozó empirikus világegyetem minden szféráját, fejlődési etapját, kategoriális meghatározását "virtuálisan" már tartalmazza. A logika, pontosabban az általa tárgyalt logikai eszme a fejlődési folyamat kiindulópontja és első szakasza. További kibontakozása a természet, melyet a Természetfilozófia tárgyal. Visszatérése önmagához a szellem. A szellem filozófiája ennek megfelelően a rendszer harmadik eleme, melynek integráns része a jogfilozófia, a világtörténet filozófiája, a filozófia története stb.

is. Az eszme önmagához való visszatérésének leg-tisztább formája a szellem birodalmán belül a fi-lozófia, s amennyiben e visszatérés megint egy fejlődést fut be, a filozófia története. Itt a szubjektív gondolat formájában, az emberi gondol-kodás kategóriáiban bukkannak fel a logikai eszme kategóriái, e szférában, e szféra történelmi moz-gásában tudatosul a logikai eszme eredeti fejlő-déstörténete. A filozófia történetében mindez még zavaró véletlenszerűségek között mutatkozik csak meg. A filozófia története azonban elvezet ahhoz a filozófiához, melyen belül a Logika, az emberi gondolkodás formáinak tudománya egyuttal a logikai eszme amaz eredeti fejlődéstörténetének rekonstru-álása is. Ez a filozófia a hegeli filozófia. Az u-niverzum hegeli rekonstrukciója így végül saját filozófiájába fut vissza.

Mínthogy az egész univerzum, ennek minden fejlődéstörténeti etapja a logikai eszme kibomlá-sának, fejlődésének valamilyen formája, a Logika centrális helye Hegel filozófiai rendszerében szükségszerű konzekvenciája a fejlődéelméleti a-lapkoncepciónak. Mindez ugyanakkor már implikálja a Logika és a többi filozófiai diszciplína sajá-tos, Hegel által nyíltan vállalt viszonyát is. Mi-vel a természet és a szellem csak a logikai eszme további fejlődései, megismerésük akkor adekvát, ha a filozófia bennük a logikai eszmét ismeri fel ki-bontakozott formáiban. Így a filozófia reális te-rületei - szemben a metafizikaként felfogott Logi-

kával - "mintegy alkalmazott logikaként jelennek meg".^{26/} Feladatuk a logikai eszme kategóriáinak felmutatása a logikai eszme e különböző fejlődési formáiban, a természet és a szellem gazdag birodalmában.

Mindez azt eredményezi, hogy Hegel filozófiai programja, az igazságnak gondolkodó, fogalmi megragadása, a természet és a szellem szférájában, - s így a jog, a történelem, a filozófiatörténet stb. tárgykörében is - egybeesik a logikai formáknak e szférákban való felismerésével. A hegeli jogfilozófia kritikája során Marx találóan jegyzi meg, hogy "az egész jogfilozófia csak parentézis a logikához".^{27/} És a hegeli jogfilozófia nem egy gyengeségét Marx éppen Hegelnek erre a logicizmusára, a fogalmi megragadásnak mint a logikai formák felismerésének hegeli koncepciójára vezeti vissza.

"A mostani államberendezkedés igazán filozófiai kritikája nemcsak kimutatja, hogy fennállnak ellentmondások, hanem megmagyarázza őket, fogalmilag megragadja genezisüket, szükségszerűségüket. A maguk sajátságos jelentésében fogja meg őket. Ez a fogalmi megragadás azonban nem abban áll, mint Hegel véli, hogy mindenütt felismerje a logikai fogalom meghatározásait, hanem abban, hogy megfogja a sajátos tárgy sajátos logikáját".^{28/}

Marx tehát elutasítja a fogalmi megragadásnak mint tudományos programnak a pánlogizmussal való hegeli összekapcsolását. A fogalmi megragadásnak mint a logikai formák felismerése hegeli program-

jának elutasítása azonban nem jár együtt magának a fogalmi megragadásnak mint programnak az elvetésével. Az idézett szöveg tanúsága szerint Marx programja, a sajátos tárgy sajátos logikájának megfogása éppen a sajátos tárgy fogalmi megragadását jelenti.

Mindezen túl a hegeli pánlogizmus elutasítása távolról sem vonta maga után Hegel Logikájának elutasítását. Ellenkezőleg. A Gazdasági-filozófiai kéziratokban pl. azt olvashatjuk, hogy Hegel Fenomenológiájában és Logikájában "valóságos elméleti forradalom foglaltaik".^{29/} Köztudott továbbá, hogy "A tőke" előmunkálatai során Marx közvetlenül is felhasználta a hegeli Logikát. Figyelemre méltó az is, hogy egy konkrét történeti kérdés kapcsán, Hegelt említve, Marx ezt írja Engelsnek: "Mégis csak átkozottul jól jönnek itt elő a logikai kategóriák a mi 'érintkezésünkéből'".^{30/}

A hegeli dialektika legnagyobb összegzése - a Fenomenológia mellett - a Logika. A marxi és a hegeli dialektika összefüggései éppen ezért elsősorban a marxi életműnek a Fenomenológiához és a Logikához való viszonyában tárulnak fel. Lenin híres aforizmája szerint "Marx 'Tőké'-jét és különösen a 'Tőke' I. fejezetét nem lehet teljesen megérteni, ha nem tanulmányoztuk át és nem értettük meg Hegel egész Logikáját".

III.

Elméleti összefüggések

1/ Hegel Logikája és történetfilozófiája

"Mindenekelőtt figyelembe kell venni, hogy tárgyunk, a világtörténet, a szellemi talajon megy végbe".^{31/} A világtörténetről, pontosabban a világtörténet filozófiájáról "azt lehet mondani, hogy kifejtése annak, hogyan küzdötte fel magát a szellem annak tudásához, ami a magánvalósága szerint... A szellem vagy az ember mint olyan magánvalósága szerint szabad".^{32/} "A szellem szubsztanciája a szabadság".^{33/} Így "a világtörténet a haladás a szabadság tudatában - az a haladás, amelyet szükségszerűségében kell megismernünk".^{34/}

A szabadság tudatában való előrehaladásnak logikailag három fejlődéstörténeti szakasza van: azzal, hogy "a keletiek csak azt tudták, hogy egy ember szabad, a görög és római világ, hogy néhány ember szabad, mi pedig azt, hogy minden ember magánvalósága szerint szabad, az ember mint ember szabad - megkaptuk a világtörténet felosztását és e szerint fogjuk azt tárgyalni".^{35/}

A kiemelések Hegeltől származnak és ez külön figyelmet érdemel. Véleményem szerint e kiemelések - azon túl, hogy élesen megvilágítják a világtörténet felosztásának alapját - utalások a Logikára. Ugy vélem tehát, hogy a világtörténetnek ez a felosztása, melyen a hegeli történetfilozófia egész épülete nyugszik, a Logikára mutat vissza. Minde-

nek előtt ez az a pont, ahol pánlogizmusának megfelelően Hegel tudatosan nyult vissza a Logikához.

A felosztás Logika-beli megfelelőjét a Logika második részében, az ún. szubjektív logikában, a fogalom tanában találjuk meg. Ezen belül is a szubjektív fogalomhoz, s még közelebbről az ítéletelmélet második pontjához, a reflexiós ítélethez jutunk el.

A reflexiós ítélet első formája az egyes, a szinguláris ítélet: "ez a növény gyógyító hatása". A második forma a részleges, partikuláris ítélet: "néhány ember leleményes". Végül a harmadik forma az egyetemes, univerzális ítélet: "minden fém elektromos vezető". Ez a forma azonban már átvezet a szükségszerű ítélethez: "ami mindenkit megillet, a nemet illeti meg s ezért szükségszerű. Ha azt mondjuk: minden növény, minden ember stb., ez ugyanaz, mintha azt mondjuk: a növény az ember stb.". "Ami egy nem minden egyedét megilleti, természetete által illeti meg a nemet - ez közvetlen következménye és kifejezése annak, ami előbb adódott, hogy az alany, pl. minden ember, leveti formameghatározását s helyette az embert kell mondani".^{36/}

A mondottakat abban összegezhetjük, hogy az emberi történelem, a szabadság tudatában való szükségszerű haladás, megismétli a reflexiós ítélet logikai mozgását. A hegeli történetfilozófia nagy épülete természetesen sokkal gazdagabb e sovány logikai meghatározásoknál, és a hegeli felfo-

gás egészéből következően sokkal gazdagabbnak is kell lennie. Mozgásának és fejlődési szakaszainak alapja azonban - a hegeli pánlogizmus koncepciójának megfelelően - a logikai eszme eredeti fejlődéstörténete, pontosabban ennek egyik részmozzanata, a reflexiók itélet fejlődése.

2/ Hegel Logikája és Marx történelemelmélete

a/ Előtörténet és valódi történet

Ismeretes, hogy Marx - más periodizációk mellett - két nagy szakaszra osztotta az emberi történelmet. Az első az emberiség előtörténete, mely a különböző szövegösszefüggésekből kivehetően a kommunizmusig tart. A második szakasz az emberiség valódi története, mely a kommunizmussal kezdődik. Ezzel kapcsolatban fölmerül a kérdés, hogy mi teszi a történelem egyik szakaszát "előtörténetté", a másikat pedig "valóságos történetté", vagyis, hogy mi ennek a megkülönböztetésnek az alapja, hogy milyen gondolat, történetfilozófiai elmélet, gondolkodásmód, egyszóval, hogy milyen logika húzódik meg a rejtélyes "előtörténet" és "valóságos történet" kifejezések mögött.

A megoldás kulcsa nézetem szerint a hegeli igazságelméletben, illetve ennek egyik hegeli és marxi alkalmazásában rejlik. Közismert, hogy Hegel - a rá jellemző "magasabb filozófiai álláspont-ról" - nem fogadta el a korrespondencia-elvet. Elgondolása szerint ugyanis - amint arról a fentiekben már szó esett - az igazság egy realitásnak e-

gyezése önmaga fogalmával. Azt is láttuk, hogy Hegel köznapi példákon is szemléltette elméletét. Így pl. beszélünk igaz barátról, s rajta olyan barátot értünk, akinek cselekvésmódja megfelel a barátság fogalmának. Éppígy beszélünk pl. igaz műre-
mekről, igaz emberről stb., ha a szóbanforgó realitás megfelel saját fogalmának.

Ezt az elméletet alkalmazza Hegel a Logikában is, amikor azt írja, hogy a logikai eszme vagy a fogalom fejlődésének három fő lépcsőfoka, a lét, a lényeg és a fogalom közül csak az utolsó, a fogalom az igaz, míg a másik kettő vele szemben nem-igaz.^{37/} Ezt tehát úgy kell értenünk, hogy a logikai eszme vagy a fogalom realitása a lét és a lényeg szférájában még nem egyezik meg saját fogalmával, illetve, hogy a fogalom épp ezért "igaz", "valóságos", "magán- és magáértvaló", mert benne a logikai eszme realitása összhangba jutott fogalmával. Ezt úgy is ki lehet fejezni, hogy a lét és a lényeg tana, az un. objektív logika nem egyéb, mint a fogalom, a logikai eszme "előtörténete" - Hegel szavaival: "genetikai kifejtése" -, míg a fogalom tana, az un. szubjektív logika a logikai eszme "valóságos története".

És tulajdonképpen itt kanyarodunk vissza Marx-hoz. Meggyőződésem ugyanis, hogy Marx a most vázolt hegeli gondolkodásmód alapján nevezi - egyébkén nagyon találóan - előtörténetnek az emberi társadalom kialakulástörténetét, fejlődéstörténetét. Nézetem szerint tehát Marx az "emberiség előtörténete" for-

dulatot egy olyan történelmi fejlődés megjelölésére használta, melynek lényege, hogy az emberiség realitása, egzisztenciája meghatározott fejlődési szakaszokon át egyre közelebb kerül saját fogalmához. Másfelől úgy vélem, hogy Marx épp azért nevezte a jövő általa megrajzolt társadalmát, a kommunizmust az "emberiség valóságos történetének", mert a kommunizmust egy olyan társadalomként képzelte el, melyben az emberiség léte, realitása összhangba jut az ember, az emberiség fogalmával.

b/ Szükségyszerűség és szabadság

Korábban láttuk, hogy a fogalomnak éppugy megvan az elő- és valóságos története, mint az emberiségnek. Azt is megállapítottuk, hogy van bizonyos hasonlóság a fogalom és az emberiség valódi története között. Vessünk most egy pillantást arra, hogy tartalmilag miként jellemzi Marx az ugrást, az átmenetet az emberiség előtörténetéből az emberiség valóságos történetébe. Idézzük "A tőke" híres sorait:

"A szabadság birodalma valójában csupán ott kezdődik, ahol megszűnik az a munka, melyet a nyomor és a külső célszerűség határoz meg; ez a birodalom tehát a dolog természeténél fogva túl van a tulajdonképpen anyagi termelés szféráján... A szabadság ezen a területen csak abban állhat, hogy a társadalmasult ember, a társulat termelők ésszerűen szabályozzák, közös ellenőrzésük alá vetik ezt a természettel való anyagcseréjüket, ahelyett, hogy

az mint vak hatalom uralkodna rajtuk; ezt az anyagcserét a legkisebb erőfelhasználással, az emberi természethez legméltóbb és ennek legmegfelelőbb feltételek között hajtják végre. De ez még mindig a szükségszerűség birodalma. Ezen túl kezdődik az az emberi erő kifejtés, amely öncél, a szabadság igazi birodalma, amely azonban csak a szükségszerűség e birodalmán mint bázisán virágozhat ki. Az alapfeltétel a munkanap megrövidítése".^{38/}

Az emberiség előtörténetéről az emberiség valóságos történetére való átmenetet Marx itt úgy írja le, mint ugrást a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába. Ezzel kapcsolatban szeretnék rámutatni, hogy szinte szóról-szóra ezt olvashatjuk a hegeli Logikában is a lényegről a fogalomra való átmenetről, tehát éppen arról az átmenetről, melynek során a logikai eszme áttér előtörténetéről valóságos történetére. S nézetem szerint itt nem egy pusztán terminológiai, véletlenszerű hasonlósággal állunk szemben. Ugy vélem, hogy a szükségszerűség és a szabadság hegeli és marxi felfogása tartalmilag is rendkívül hasonló.

A valóságos párhuzam mellett szól többek között az is, hogy Marx és Hegel nyelvi fordulatai feltűnően hasonlítanak egymásra. Láttuk pl., hogy Marx előszeretettel használta a "szükségszerűség birodalma" és a "szabadság birodalma" kifejezéseket. Az utóbbihoz megdöbbenően hasonlít a fogalom hegeli jellemzése. "A fogalomban tehát megnyílt a szabadság birodalma".^{39/} S hogy Hegelnél sem egy-

szeri, elszigetelt, véletlenszerű a fordulat, azt mutatja, hogy néhány oldallal a fenti idézet előtt a következőket olvashatjuk ugyanerről: "Ez a fogalom, a szubjektivitás vagy a szabadság birodalma".^{40/}

c/ A tőke, illetőleg a kapitalizmus marxi elméletének logikájához

Az eddigiekben megállapítottunk bizonyos analógiákat a hegeli Logika és a marxi történetfilozófia között. A kimutatott hasonlóságok kölcsönösen erősítik egymást. Azt pl., hogy az emberiség elő- és valóságos történetének marxi logikája valóban a hegeli Logikából érthető meg, újabb és újabb oldalról támasztja alá a többi analógia. Ezzel párhuzamosan egyre konkrétabb és jelentésében mind határozottabb képet kapunk a marxi történelemelmélet és a hegeli Logika elméleti analógiáiról.

Marx felfogásában a tőkés termelés "sejtje", "elemi formája", s egyben a politikai gazdaságtan alapkategóriája az áru. Ismeretes, hogy Marx óriási energiát fordított az áru elemzésére. Az adekvát kifejtés érdekében tett erőfeszítéseiről meggyőzően tanuskodnak A tőke nagyszabásu előmunkálatai és persze maga A tőke is. Figyelemre méltó, hogy ezekben az írásokban, konkrét elemzésekben újra és újra felbukkannak s makacsul visszatérnek az un. "reflexiók meghatározások". Ha ugyanis áttekintjük Hegel Logikáját, megállapíthatjuk, hogy

Hegel egyebek közt épp a reflexióval jellemzi a logikai eszme fejlődésének második nagy szakaszát, a lényegét, a lényeg egész szféráját. "A lényeg álláspontja általában a reflexió álláspontja". A lényeg "a reflexió léte, oly lét, amelyben egy más látszik, és amely egy másban látszik". Ez a bizonyos "reflexió magának a lényegnek sajátos meghatározása".^{41/}

Marx szerint reflexiók a viszony az áru használati értéke és csereértéke között. Szemléletesen mutatja ezt a következő idézet, amelyben Marx a már említett, s a lényeg tanára oly jellemző reflexiók meghatározások /különbség, különbözőség, ellentét, ellentmondás/ segítségével elemzi az áru kettős jellegét.

"Annak az egyszerű ténynek, hogy az áru kettősen létezik, egyszer mint meghatározott termék, amely a csereértékét a maga természeti létezési formájában eszmeileg tartalmazza /latensen tartalmazza/, és azután mint megnyilatkozott csereérték /pénz/, amely megint levetett a termék természeti létezési formájával való minden összefüggést, ennek a kettős különböző létezésnek tovább kell mennie a különbségig, a különbségnek az ellentétig és ellentmondásig".^{42/}

A használati érték és a csereérték közötti ellentmondást A tőke a következőképpen világítja meg: "Az általános közvetlen kicserélhetőség formáján /tulajdonképpen a pénzről van szó - kiem. A.Gy./ valójában semmiképpen sem látható, hogy el-

lentétes áruforma, amely a nem-közvetlen kicserélhetőség formájától éppolyan elválaszthatatlan, mint a mágnes egyik pólusának pozitív volta a másik pólus negatív voltától".^{43/}

Az utóbbi fordulat szinte automatikusan juttatja eszünkbe Hegel Logikáját. Hegel ugyanis többek között épp ezzel a példával, "pozitív és negatív" példájával szemlélteti a lényeg szférájának a léttel szembeni különbségét.^{44/}

Közvetlenül az előbbiekhöz kapcsolódik, hogy Marx egy nyelvhasználati kérdéssel összefüggésben, de nyilvánvalóan használati érték és csereérték reflexiók viszonyára támaszkodva "reflektált dolog"-nak nevezi a csereértéket.^{45/} Az eddigiek alapján nem hiszem, hogy ez véletlen lenne. Így végeredményben a csereérték, illetve ennek marxi felfogása és a lényeg szférája, illetve ennek hegeli kifejtése szoros megfelelésbe kerül egymással. Mindkettő "a reflexió léte, oly lét, amelyben egy más látszik, és amely egy másban látszik".

A Logikában Hegel más oldalról is bemutatja a lényeg természetét. Így a lényeg a tiszta léttel szemben úgy jelenik meg, mint a "meghatározás nélküli, de az a meghatározás nélküli, amely már átment a közvetítésen s a meghatározást mint megszüntén-megmaradót már magában foglalja".^{46/}

Ugy gondolom, a csereérték fogalmának és történelmi evolúciójának marxi leírása teljesen összecseng ezzel a hegeli formulával. Marx szerint a kapitalizmusban "a tevékenység, bármi is az e-

gyéni megjelenési formája, és a tevékenység terméke, bármi is a különös mibenléte, - ez a csereérték, azaz egy általános valami, amiben minden egyéniség, sajátosság tagadva van és kihunyt".^{47/} A csereérték, a pénz, minthogy benne "minden sajátosság tagadva van és kihunyt", éppugy meghatározás nélküli, mint a hegeli lényeg.

A jelzett analógiák fényében úgy vélem, hogy A tőke, illetőleg a marxi kapitalizmus-elmélet logikájának kulcsa a hegeli Logika második könyve, a lényeg tana.

d/ A prekapitalista társadalmi formák marxi elméletének logikájához

A fentiekben kimutattuk, hogy az értéket vagy csereértéket egy speciális meghatározás nélküliség jellemzi. Ehhez most hozzá kell tennünk, hogy Marx szerint ugyanez az érték vagy csereérték alkotja a kapitalizmus társadalmi formáját. "A munkatermék értékformája a polgári termelési mód legelvontabb, de egyszersmind legáltalánosabb formája is, amely ezt a termelési módot a társadalmi termelés egy különös fajtájaként, és ezzel egyuttal történelmileg jellemzi".^{48/} "A csereérték a társadalmi forma mint olyan".^{49/}

Élcs ollenentétben ezzel, a prekapitalizmusban /az ázsiai, az antik és a germán-feudális formában/ "személyi függőség jellemzi az anyagi élet társadalmi viszonyait éppugy, mint a rajtuk felépült életszférákat".^{50/} E személyi függőségi vi-

szonyok - melyek nem azonosak az uralmi és szolgáltsági viszonyokkal^{51/} - alkotják tehát a prekapitalizmus társadalmi formáját. Ennek megfelelően "az egyén, illetve a természetadta vagy történelmi módon családdá és törzssé /később közösséggé/ kitágult egyén közvetlenül a természetből termeli újra magát, illetve termelő tevékenysége és a termelésben való részesedése a munka és a termék egy meghatározott /kiem. A.Gy./ formájában van kijelölve és a többiekhez való viszonya éppen így van meghatározva".^{52/} A kézművesek, céhtagok stb. "gazdasági jellege éppen munkájuk meghatározottságában és az egy meghatározott mesterhez való viszonyban van stb."^{53/} A prekapitalizmus "természetadta", vagy már maga az ember által "termelt" hagyományok vezérelte, pozitív életszabályok által irányított, "előre-meghatározott" társadalmak története.

A prekapitalizmus társadalmi formájának, gazdasági formájának vagy termelési viszonyainak - Marx felváltva használja ezeket a terminusokat - egyik legjellemzőbb sajátossága tehát ez a bizonyos "meghatározottság". Ezzel eljutottunk oda, hogy a kapitalizmus társadalmi formájának, a cse-reértéknek egyik döntő ismertetőjegye a "meghatározás-nélküliség", a prekapitalizmus társadalmi formájának, a személyi függőségi viszonyoknak egyik döntő ismertetőjegye viszont a "meghatározottság".

Ezen a ponton ismét ki kell tekintenünk Hegel Logikája felé. Korábban már kimutattuk, hogy a lé-

nyeg hegeli és a csereérték marxi felfogása, ha teljesen talán nem is azonos, mindenesetre nagyon hasonló. Ez többek között azt jelenti, hogy mind a csereérték, mind a lényeg meghatározás nélküli, egyik legjellemzőbb vonásuk ez a meghatározás nélküliség. "Meghatározásában tehát a lényeg a magában halott, üres meghatározás-nélküliség".^{54/}

Ha most továbblépünk és felidézzük a létnek, s a lét egész szférájának hegeli felfogását, újabb analógiákra bukkanunk. "A lét először is meghatározott /kiem. A.Gy./ általában mással szemben". Ez annyit jelent, hogy a "lét elválasztja magát a lényegtől, amennyiben további fejlődésében totalitását csak a fogalom egyik szférájának mutatja be, s vele mozzanatként egy másik szférát állít szembe".^{55/} Ez a másik szféra nyilvánvalóan a lényeg szférája, s e két mozzanat, lét és lényeg egysége a tulajdonképpeni fogalom.

Visszatérve most az első hegeli fordulatra megállapíthatjuk, hogy az a "más", amivel szemben a lét, a lét egész szférája "meghatározott", nem lehet más mint a lényeg, a lényeg szférája. Így a lét mint meghatározott áll szemben a lényeggel mint meghatározás-nélkülivel. A meghatározottság tehát ugyanugy karakterizálja a létet, mint a meghatározás-nélküliség a lényeget. "A meghatározottság mint olyan a lét és a minőségi sajátja".^{56/}

A fentiek mindenekelőtt azt jelentik, hogy a kapitalizmus társadalmi formája, a csereérték és a hegeli lényeg korábban már megállapított hasonló-

ságán túl valós párhuzamot találtunk a prekapitalizmus társadalmi formája és a hegeli lét között is. A marxi prekapitalizmus társadalmi formájának s a hegeli lét "logikai formájának" alapsajátossága megegyezik: a prekapitalizmus, s a lét egyaránt "meghatározott". Megállapíthatjuk tehát, hogy a prekapitalizmus marxi elmélete és a hegeli Logikán belül a lét tana között van egy átfogó analógia, fennáll egy szoros megfelelés.

e/ Az analógiák összegzése

A marxi történelemelmélet és a hegeli Logika analógiáit a fentiekben távolról sem meritettük ki. Most azonban fontosabbnak látszik annak az általános eredménynek a rövid összegzése, amely már a tárgyalt analógiákból is kiviláglik.

A Logika a hegeli filozófia metafizikája, s mint ilyen speciális helyet foglal el a hegeli filozófia rendszerében. Emellett, vagy inkább ezzel együtt a Logika a tiszta gondolkodás formáinak tudománya, a logikai formák elmélete. A logika tehát formatan. És formatan Marx történetfilozófiája is, amennyiben ez az "emberi élet formáinak", a társadalom történelmi formáinak tudománya. A hegeli Logika a logikai formák, a marxi történetfilozófia a társadalmi formák elmélete.

Mindkét formatan fejlődéselmélet. A hegeli Logika a logikai eszme, a marxi történetfilozófia pedig az emberi társadalom fejlődéstörténetének tudománya.

A logikai eszme fejlődéstörténete két nagy szakaszra bomlik, nevezetesen a logikai eszme előtörténetére és a logikai eszme valóságos történetére. Előbbit az un. objektív, utóbbit az un. szubjektív logika tárgyalja. A marxi történelemelmélet szerint az emberiség történetének két nagy szakasza: az emberiség előtörténete és az emberiség valóságos története. A hegeli és a marxi ketősség tartalmilag is analóg, amennyiben az előtörténet mindkét esetben a realitás mozgása saját fogalma felé, s a valóságos történet mindkét esetben olyan előrehaladás, mely realitás és fogalom egységén belül megy végbe.

A hegeli Logika "határozottabban" három részre tagolódik: a lét, a lényeg és a fogalom logikájára. Ennek megfelelően a Logikának három könyve van, a lét, a lényeg és a fogalom tana.

A fogalom valóságos történetét elemző fogalom tana szoros megfelelésben áll a marxi történetfilozófiának az emberiség valóságos történetét körvonalazó kommunizmus-elméletével. A hegeli fogalom, s a marxi kommunizmus pl. egyaránt a szabadság birodalma. A fogalom a magáért-valóan léttel-bíró logikai eszme, a kommunizmus pedig az önmagáért-valóan léttel-bíró emberi lény világa.

A hegeli Logika második könyvének, a lényeg tanának "mása" a kapitalizmus, s ezen belül a politikai gazdaságtan marxi elmélete. A lényeg hegeli kategóriájának analogonja a marxi politikai gazdaságtan alapkategóriája, a csereérték.

Hegel Logikájának első könyve a lét tana. A létnek ebben kifejtett logikájához a prekapitalizmus marxi elmélete mutat figyelemre méltó hasonlóságokat. A lét logikai formája és a prekapitalizmus társadalmi formája egyaránt "léttel-biró" és "meghatározott".

Végeredményben tehát a hegeli lét és a marxi prekapitalizmus, a hegeli lényeg és a marxi kapitalizmus, valamint a hegeli fogalom és a marxi kommunizmus főbb formameghatározásai azonosak, vagy majdnem azonosak. Mindez azt jelenti, hogy a marxi történetfilozófia és a hegeli Logika között konkrét analógiák egy szerves rendjével állunk szemben.

3/ Konkluzió

A fentiekben kimutattunk számos jelentősebb metodológiai-tudományfilozófiai, illetve elméleti összefüggést, rokonvonást Hegel és Marx intellektuális életműve között. Ezekután most le kell vonnunk még egy következtetést.

Láttuk, hogy Hegel a filozófia célját az igazság gondolkodó, fogalmi megragadásában jelölte meg. Azt is láttuk, hogy nála ez a cél a filozófia reális tudományaiban, így a természetfilozófiában és a szellem filozófiájában - s ez utóbbin belül pl. a történetfilozófiában is - a rendszer egészének fölépüléséből következően, egybefonódik egy különös pánlogizmussal. Mindez pedig azt jelenti, hogy a fogalmi megismerésnek, vagyis annak a meg-

ismerési módnak, mely a sajátos tárgy sajátos logikájának kibontására törekszik, a filozófia említett területein egybe kell esnie a logikai formáknak a természetben és a történelemben való felismerésével. S megvizsgálva Hegel történetfilozófiáját, valóban azt találtuk, hogy a történelem mozgása megismétli a logikai eszme fejlődéstörténetének egy szakaszát. Megismétli nevezetesen a fogalom tanán belül a szubjektivitás c. rész egyik mozzanatának, a reflexiós ítéletnek a mozgását. A történelem első nagy korszaka a keleti népeké, ahol csak egy ember szabad. /Szinguláris ítélet./ A második korszak a görög és római világ, melyben már néhány ember szabad. /Partikuláris ítélet./ Végül a harmadik szakasz a germán világ, melyben már minden ember szabad, másszóval az ember mint olyan szabad. /Univerzális ítélet illetve kategorikus ítélet./

Mint láttuk, Marx tudományos programja végső soron az emberi történelem fogalmi megragadása volt. Ez a program tárgyát tekintve szűkebb a hegelinél. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy Marx átvette Hegeltől a fogalmi megragadást mint sajátos tudományos célt, mint a filozófiai megismerés egy különleges formáját. A különbség e tekintetben Marx és Hegel között annyi, hogy míg ez a fogalmi megismerés Hegelnél a természet és az emberi történelem filozófiai kifejtése során egybekapcsolódik egy speciális pánlogizmussal, addig Marx határozottan elutasítja ezt a pánlogizmust és a fogalmi

megismerés természetének megfelelően kizárólag a sajátos tárgy sajátos logikájának kibontására törekszik.

Az emberi történelem sajátos logikájának tanulmányozása során azonban Marx rádöbben, hogy "mégiscsak átkozottul jól jönnek itt elő a logikai kategóriák a mi érintkezésünkéből". S hogy ez mennyire így van, azt jól mutatják a marxi történelemelmélet és a hegeli Logika összehasonlító vizsgálatából a fentiekben nyert hasonlóságok. Ezek szerint ugyanis a lét, a lényeg és a fogalom logikai formái, valamint a prekapitalizmus, a kapitalizmus és a kommunizmus társadalmi formái között az analógiák egy egész szerves rendje áll fenn. Ez pedig annyit jelent, hogy noha Marx egyáltalán nem törekedett a logikai formáknak a történelemben való felismerésére, sőt egyenesen elutasította ezt a pánlogisztikus eljárást, a történelem sajátos logikájának feltárása eredményeként ugyyszólván újraalkotta Hegel Logikáját.

Végeredményben tehát azt látjuk, hogy míg Hegel, aki a pánlogizmust nyíltan vállalva valóban kereste Logikájának "megfelelőit" az emberi történelemben, csupán a Logika egy töredékére, apró részmozzanatára, a reflexiók ítélet formáira alapozza az emberi történelem felosztását, addig Marx, aki szinte kezdettől fogva elutasította a pánlogizmus gondolatát, s kizárólag a sajátos tárgy, a történelem sajátos logikáját kutatta, e kutatás eredményeként a hegeli Logika hatalmas dialektikus épü-

letének alapformáit, a lét, a lényeg és a fogalom szférájának általános mozgási formáit alkotja újra és viszi immanensen tovább. Mig tehát Hegel történetfilozófiája - Hegel minden igyekezete ellenére - csupán egy részmozzanatot igazol a Logikából, addig Marx történelemelmélete - Marx szándékától függetlenül - csaknem a Logika egészét igazolja, azzal, hogy a három logikai alapforma sajátosságai a három társadalmi alapforma sajátosságaiként megjelennek benne.

Mindez természetesen nem jelenti a hegeli rendszer és a pánlogizmus indirekt marxi igazolását. Azt azonban igen, hogy ezen a ponton új, s rendkívül izgalmas problémák kezdődnek. Ha ugyanis Marx valóban a történelem sajátos logikáját adja vissza történelemelméletében, s ez a történelemelmélet fő vonásaiban valóban reprodukálja Hegel Logikáját, úgy fölmerül a kérdés, hogy miként, hogyan, mire támaszkodva alkothatta meg Hegel egyáltalán a Logikát.

Az emberi történelem, úgy tűnik, nem szolgálhatott kiindulópontul. Ez esetben ugyanis érthetetlen és szinte megmagyarázhatatlan lenne, hogy miért rontotta el Hegel a történetfilozófiát, miért alkalmazta rosszul a Logikát a történelemre. Honnan származik tehát a Logika? Mi képezi ennek valódi bázisát? - Erre a kérdésre ez a dolgozat már nem ad határozott és igazolt választ. Csupán egy sejtés megfogalmazására vállalkozom. Számomra úgy tűnik, hogy a Logika grandiózus épületének kimunkálása so-

rán Hegel mindennek előtt az emberi nyelv és az emberi tudás logikájára támaszkodott. A Logika eny- nyiben nem egyéb, mint a természetes nyelv és az emberi tudás logikájának kibontása, fogalmi megra- gadása. Föltéve, hogy ez a hipotézis igazolódik, természetesen újabb problémával találkozunk. Azzal nevezetesen, hogy miként előzheti meg a nyelv és az emberi tudás fejlődése a történelem fejlődését.

J e g y z e t e k

- 1/ Lenin: Filozófiai füzetek. LÖM 29. Bp. 1972. 147.o.
- 2/ Lukács György így erről 1957-ben: "Köztudomásu például, hogy a háboru alatt határozat született, mely Hegelt a feudális reakció ideológiájának és a francia forradalom ellenfelének nyilvánította. Ennek következtében természetesen nem jelentethettem meg akkor az ifju Hegelről írt könyvemet. Azt gondoltam: a háborut effajta tudománytalan ostobaság nélkül is meg lehetne bizonyára nyerni. De ha már egyszer a Hitler-ellenes propaganda olyannyira fontosnak tartja ezt az egész Hegel-ügyet, úgy pillanatszerűen kétségek nélkül fontosabb, hogy a háborút megnyerjük, mintsem hogy Hegel valódi szerepén és helyes értelmezésén vitatkozzunk. Jól tudjuk, hogy ez a hamis elmélet még a háboru után is sokáig tartotta magát. Köztudomásu azonban, hogy Hegel-könyvemet most már - anélkül, hogy egy sort is változtattam volna rajta - kiadathattam". Lukács György: Utam Marxhoz. Utóirat. In: Lukács György: Curriculum vitae. Magvető, Bp. 1982. 229.o.
- 3/ E folyamat egyik korabeli áttekintését nyújtja pl. Sándor Pál: A Hegel-vita mai állása c. írása. Magyar Filozófiai Szemle. 1968. 1. sz. 63-114.o.
- 4/ Mint ismeretes, a marxista filozófia hazánkban

a 60-as években kezdett behatóbban foglalkozni a kortárs polgári filozófiai irányzatokkal. Ekkoriban merültek föl az olyan kérdések, hogy tanulhat-e valamit a marxista filozófia a Marx-utáni polgári bölcselettől, átvehet-e onnan bizonyos eredményeket, beépítheti-e azokat a marxista filozófiába, stb.

- 5/ Ez a Hegel-ellenesség Althusser szinte minden Marxról szóló írásában felbukkan. Nézetének egyik legélesebb megfogalmazását "A marxizmus nem historicizmus" c. írásában találhatjuk meg. In: Althusser: Marx - az elmélet forradalma. Kossuth, Bp. 1968. 179-185.o.
- 6/ Marx: A politikai gazdaságtan bírálatához. Előszó. MEM 13. Bp. 1965. 5-8.o.
- 7/ Marx levele Engelshez 1858. január 16-án. MEM 29. Bp. 1972. 243.o.
- 8/ Engels: Karl Marx: "A politikai gazdaságtan bírálatához". MEM 13. 460-468.o.
- 9/ vö. Lenin: A harcok materializmus jelentőségéről. LÖM 45. Bp. 1975. 30.o.
- 10/ Ld. pl. Hermann István, Lukács József, Tőkei Ferenc, G. Havas Katalin, Szabó András György, Ágh Attila, Rózsahegyi Edit írásait.
- 11/ vö. Lukács József: Társadalmi haladás - egyenlőtlen fejlődés. In: Az élő Marx. Kossuth, Bp. 1983. 15.o.
- 12/ vö. pl. E. Iljenkov: A dialektikus logika. Kossuth, Bp. 1977. 249.o. Rózsahegyi Edit: A törvényi és a logikai viszonyához. In: Az élő

- Marx. 170.o. és Jindrich Zeleny: The Logic of Marx. Basil Blackwell, Oxford 1980. 188-189.o.
- 13/ Marx: A tőke. I. MEM 23. Bp. 1967. 20.o.
- 14/ vö. Marx: A hegeli jogfilozófia kritikájából. MEM 1. Bp. 1957. 297.o.
- 15/ vö. Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. Kossuth, Bp. 1970. 44-45.o.
- 16/ vö. Marx: A politikai gazdaságtan birálatának alapvonalai. Első rész. /A továbbiakban: Grundrisse I., II./ Kossuth, Bp. 1972. 26-27.o.
- 17/ vö. Marx: A tőke III. MEM 25. Bp. 1974. 185.o.
- 18/ vö. Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok. 108.o.
- 19/ vö. Hegel: Előadások a filozófiai történetéről. I. köt. Bp. 1958. 34.o.
- 20/ Hegel: A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai. I. A logika. Bp. 1950. 65.o.
- 21/ vö. Hegel: i.m. 65-66.o. és 300-301.o.
- 22/ vö. Marx: A tőke I. 137.o.
- 23/ Hegel: Előadások a filozófia történetéről I. 59.o.
- 24/ vö. Marx: A politikai gazdaságtan birálatához. Előszó. MEM 13. 6.o.
- 25/ Engels: A Karl Marx sirjánál tartott gyászbeszéd tervezete. MEM 19. Bp. 1969. 459.o.
- 26/ vö. Hegel: A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai I. A logika. 64.o.
- 27/ Marx: A hegeli jogfilozófia kritikájából. 217.o.
- 28/ Marx: i.m. 297.o.
- 29/ vö. Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok. 4.

- 30/ Marx levele Engelshez 1865. március 25-én. I-
dézi Szigeti József Hegel kis Logiká-jához írt
bevezetésében. XXXII.o.
- 31/ Hegel: Előadások a világtörténet filozófiájá-
ról. Bp. 1979. 33.o.
- 32/ vö. Hegel: i.m. 42.
- 33/ Hegel: i.m. 36.
- 34/ Hegel: i.m. 43.
- 35/ Hegel: i.m. 43. Más kérdés, hogy Hegel a külö-
nös bevezetésben és a konkrét kifejtés során a
középső szakaszt a görög és a római világra
kettébontva négy részben tárgyalja a világtör-
ténelmet.
- 36/ vö. Hegel: A filozófiai tudományok enciklopédi-
ájának alapvonalai. I. A logika. 265-267.o. és
Hegel: A logika tudománya. Második rész. Bp.
1979. 248-255.o.
- 37/ vö. Hegel: A filozófiai tudományok enciklopédi-
ájának alapvonalai I. 142.o.
- 38/ Marx: A tőke III. 772-773.o.
- 39/ Hegel: A logika tudománya. Második rész. 192.o.
- 40/ Hegel: i.m. 181.o. "A szabadság birodalma" az
eredeti német szövegben mindkét idézett helyen:
"das Reich der Freiheit". /vö. Hegel: Vissen-
schaft der Logik. Verlag Philipp Reclam jun.
Leipzig, 1963, Drittes Buch 17 és Zweites Buch
266./ - Következétesen ezt a fordulatot hasz-
nálja Marx is A tőke III. kötetének idézett he-
lyén. /vö. Marx: Das Kapital. M-E Werke 25,
Dietz Verlag Berlin 1973. 828./

- 41/ vö. Hegel: A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai I. A logika. 186., 189., 185.o.
- 42/ Marx: Grundrisse I. 65. A hegeli és a marxi terminológia e ponton is megegyezik: különbség - Unterschied; különbözőség - Verschiedenheit; ellentét - Gegensatz; ellentmondás - Widerspruch. /vö. Marx: Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie. Dietz Verlag Berlin 1974, 65. és Hegel: Wissenschaft der Logik. Zweites Buch. 47-86./
- 43/ Marx: A tőke I. MEM 23. 71.o. Jegyzet.
- 44/ vö. Hegel: Kis logika 184.o.
- 45/ vö. Marx: A tőke I. MEM 23. 42.o. Jegyzet
- 46/ vö. Hegel: Kis logika 146.o.
- 47/ vö. Marx: Nyersfogalmazvány I. 74.o.
- 48/ Marx: A tőke I. MEM 23. 82.o. Jegyzet.
- 49/ Marx: Nyersfogalmazvány II. 394.o.
- 50/ Marx: A tőke. MEM 23. 79.o. vö. még Marx: Nyersfogalmazvány I. 75.o.
- 51/ Marx mindennek előtt a rabszolgaságot és a jobbagyságot sorolta a prekapitalizmus uralmi és szolgasági viszonyai közé. Ezek kétséggel személyi függőségi viszonyok, különösen ami a jobbagyságot illeti. Emellett viszont mind a rabszolgaság, mind a jobbagyság "másodlagos", "nem-eredeti" termelési viszony, s mint ilyen, gazdasági jellegében az "elsődleges", "eredeti", "uralkodó" termelési viszonyok által meghatározott. Ennek megfelelően a rabszolgaság

és a jobbagyság azért személyi - és nem dologi - függőségi viszony, mert az "uralkodó termelés uralkodó viszonyai" a "törzsi", "módosult törzsi", "közösségi" viszonyok maguk is személyi függőségi viszonyok. /vö. Marx: Pl. Nyersfogalmazvány I. 26-36., 73-80., 355-392., II. 23-27.o.

52/ Marx: Nyersfogalmazvány I. 74.o.

53/ Marx: Nyersfogalmazvány I. 194.o. Az idézett helyen és szövegkörnyezetében a meghatározottság: "Bestimmtheit". /vö. Marx: Grundrisse der Politischen Ökonomie S. 204/. Megjegyzem, hogy Marx következetesen ezt a kategóriát használja a hasonló összefüggésekben másutt is.

54/ Hegel: Nagy logika II. 4.o.

55/ Hegel: Nagy logika I. 55.o.

56/ Hegel: Nagy logika II. 213.o. "Die Bestimmtheit als solche gehört dem Sein und dem Qualitativen an". /Hegel: Wissenschaft der Logik. Drittes Buch S. 50/. Látható, hogy a "meghatározottság" Hegelnél és Marxnál egyaránt: "Bestimmtheit". Megjegyzem, hogy Marxhoz hasonlóan Hegel is következetes a szóhasználatban. Ennek megfelelően ugyanez a terminus szerepel pl. az előző Hegel-idezetben is. /vö. Hegel: Wissenschaft der Logik. Erstes Buch S. 85-86/.

Dr. György Andrásy:

Marx and the Hegelian Philosophy

/To the question of Hegel's influence on Marx/
/Summary/

The critical essays on Marx have usually a special, but at the same time, a very important subject i.e. the relationship between Marx and Hegel. The ultimate aim of the paper is to give a definite conception concerning this relationship so that we could get to a better understanding of Marx.

The author's opinion according to his paper is that Marx has relation to Hegel in two respects: One is Marx's scientific program, his scientific life-program. This program - similar to the aim of Hegel's philosophy of history - was the notional grasping /Begreifen/ of the world-history. The notional cognition is more than a simple scientific program. We have to view it as a special form of scientific thinking, a special philosophical concept of science.

The other in which Hegel affected Marx, is the area of theory. In connection with this the author points out the essential similarities between Hegel's Logic and Marx's theory of history.

